

PIAC ÉS MORALITÁS. A SZEMÉLYES TŐKE SZEREPE
AZ EGYÉN ÉS A KÖZÖSSÉGEK DINAMIKUS
VISZONYÁBAN, A MORÁLIS PIACGAZDASÁG
KIALAKULÁSÁBAN

1776 fordulópont az emberiség történelmében. 1776. július 4-én Philadelphiában a Kontinentális Kongresszus elfogadta az amerikai függetlenségi nyilatkozatot, amely kinyilvánította, hogy:

„Magától értetődőnek tartjuk azokat az igazságokat, hogy minden ember egyenlőként teremtett, az embert teremtője olyan elidegeníthetetlen jogokkal ruházta fel, amelyekről le nem mondhat, s ezek közé a jogok közé tartozik a jog az Élethez és a Szabadsághoz, valamint a jog a Boldogságra való törekvésre.”¹

Ugyanebben az évben jelent Adam Smith legismertebb műve *A vizsgálódás a nemzetek gazdagságának természetéről és okairól*², amely a születőfélben levő kereskedelmi társadalom és a piacgazdaság legfontosabb megalapozó elméleti könyvévé vált, s a szintén ekkor születő közgazdaságtudomány alapművévé. Smith könyve a világ egyik legismertebb és legtöbbet hivatkozott könyve lett, kormányfők és államférfiak olvasták és tették át gyakorlatba az értekezés megállapításait.³

Smith könyve azt mutatta ki, hogy az éppen megszületőben levő új piaci társadalom soha nem látott gazdagságot fog teremteni, melyben a dolgok maguktól elrendeződnek, úgy, mintha Isten keze rendezné el láthatatlan kézként, és amelyben az állam beavatkozása csak megzavarja az új társadalom harmóniáját, mert monopolizációval és kartellizációval a hatalmasok érdekeinek kedvez, a nemzet egésze gazdagodásának kárára.

¹ Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata, 1776, <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.pdf> (Letöltés: 2017. április 11.)

² Adam Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 1776/1977, Chicago, University of Chicago Press.

³ John Rae: *Life of Adam Smith*, London, Macmillan & Co. 1895.; James Madison: *Writings*, New York, The Library of America, 1999, 481.; Thomas Jefferson: *Writings*, New York, The Library of America, 1984, 1176.

A függetlenségi nyilatkozat és az Adam Smith által beharangozott új, a természet adta szabadságjogokra és korlátozott politikai hatalomra épülő társadalom hatalmas fordulatot hozott az emberiség történetében, amit az új rend legelkeseredettebb ellenzői, mint Marx is, kénytelenek volt elismerni:

„...tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamenyi letűnt nemzedék együttvéve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távírók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tette, lábdobbantásra a földből előpattanó egész népeiségek – mely korábbi század sejtette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak?”⁴

A piaci társadalommal, szinte születését követően azonnal megszületett a szocialista kritika, amelyet legplasztikusabban és leghathatósabban Marx fogalmazott meg. Marx mellett érvelt, hogy az új társadalom a tömegek elszegényedését hozza el, s csak egy egyre szűkülő kisebbség jár jól vele, a kapitalisták, akik részvénytársaságaikkal uralják az államot, és felhasználják az államgépezetet a kizsákmányolás biztosítására.

Az élet azonban rácsáfolt Marxra. Az új társadalom valóban elhozta azon nemzetek gazdagodását, amelyek a piaci társadalom útjára léptek. Azokban az országokban, amelyek biztosították a piac szabadságát, jórészt megszűnt az az élet, amelyet Hobbes még úgy jellemzett egy évszázaddal korábban, hogy rövid, komisz, durva és szegény.⁵ Éppen az újkor fényében tűnt fel, hogy az újkor „a barbárság, a lealacsonyodás, a szolgaság és az ezerféle nyomor színhelyét világította be” – érvelt Friedrich von Gentz, Metternich kancellár tanácsadója, aki Adam Smith könyvét németre lefordította.⁶ A Marx által megjósolt általános elszegényedés helyett kialakult és egyre növekedett a sokszínű középosztály aránya, amelybe egyre nagyobb számban olvadtak be a korábban mérhetetlen szegénységben élő „dolgozók”, beleértve a munkásságot is, a Marx által világforgató szerepre kiszemelt „munkásosztály” tagjai.

A századfordulóra nem a „kapitalizmus” jutott válságba, hanem a forradalmi marxizmus. A szociáldemokrata pártok egyre inkább keresték a kiegyezést a polgári társadalommal. Ennek során szakítottak a marxista ideológiával, feladták munkáspárti jellegüket. Baloldali néppártokká alakultak át, amelyeknek legfon-

⁴ Karl Marx és Friedrich Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*, 1848, <https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1> (Letöltés: 2017. április 11.)

⁵ Thomas Hobbes: *Leviathan*, Oxford, The Clarendon Press, 1651, 1909, chapter XIII.

⁶ Nyíri Kristóf: *Európa szélén*, Budapest, Gondolat, 1981, 13–18.

tosabb követelése az egyenlőtlenségeknek a jóléti állam révén történő csökkentése lett.⁷

Nem véletlen, hogy az állam totális hatalmát megvalósító forradalmi marxizmus leninista változata abban az országban tudott először hatalomra jutni, amelyben a tradicionális uralkodó rétegek ellenállása miatt a legkevésbé volt képes érvényesülni a piaci alapon szerveződő gazdaság általános jólétet, a nemzet gazdagságát elhozó hatása.

A létező szocializmus, a szabadságra alapozott piaci társadalom rendjének totális felszámolására irányuló kísérlet kudarca azonban nem jelenti azt, hogy ne merülnének fel morális és erkölcsi alapon álló kritikák a piaci és a természetes szabadságok erkölcs- és morálromboló erejével szemben. Az egyik legsúlyosabb kritikája a piaci társadalomnak az, hogy az egyéni érdek gátlástalan követése, az irigység és a profit utáni hajsza felbomlasztja a közösségeket, tönkreteszi a társadalom szövetét, és kiszolgáltatja a gyengéket az erőseknek, a védteleneket a hatalmasoknak, az erkölcsösöket a gátlástalanoknak, s igazságtalan egyenlőtlenségeket hoz létre. Nem véletlen, hogy a modern, piaci társadalom amoralitásának egyik legerősebb szimbóluma Mandeville fabulája az okos méhekről. A fabula egy gazdag méhkas történetét mondja el, amelynek lakóit a hiúság, a szerzés és dicsvágy mozgatja. A mese szerint a bűn, az erkölcstelenség, a hiú vágy és a luxusfogyasztás eredménye a közösség jóléte: csalók teszik lehetővé az ügyvédek megélhetését, rablók a zárkészítőket s így tovább. A méhek azonban nem voltak elégedettek jólétükkel, mert erkölcsi-etikai elveik összeütköztek társadalmuk bűnös voltával. Az Isten, a méhek folyamatos panaszkodását megelégedve, egy nap úgy döntött, hogy erényessé teszi őket. Az immár erényes méhek társadalma pillanatok alatt megbénult, a kereskedelem és az ipar elszáryult, s a méhek végül elhagyták egykor virágzó kasukat, és egy korhadt fa üregében éltek tovább.⁸ A mese tanulsága az volt, hogy az emberi társadalom, a történeti fejlődés nem az ember nemes tulajdonságainak terméke. Ellenkezőleg, az önérdék és a becstelenség mozgatja a kultúra, a tudomány, a gazdaság fejlődését. A bűnök szükséges mozzanatuként egy gazdag és hatalmas nemzetnek, s az erényes élet csak egy szegény, aszketikus társadalmat eredményez.⁹ Nem véletlen, hogy a piaccal szemben gyanakvó társadalomtudományi irodalomban és médiában Mandeville úgy kerül bemutatásra, mint Smith előképe, vagy mint aki befolyásolta

⁷ Tóth András: A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása, in *Aetheneum Konzervatív Szemle*, 2016, 2:(1) 7–17.

⁸ Bernard Mandeville: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, in *A méhek meséje*, Budapest, Kossuth, 1714, 1996.

⁹ Ludassy Mária – Reich Orsolya: *Társadalomfilozófia*, Budapest, ELTE TÁTK, 2010.

Smith gondolkodását.¹⁰ Ehhez kapcsolódik a másik gyakori tévképzet, mely szerint Smith koncepciója nyomán született meg a racionális haszon-maximalizáló ember koncepciója.¹¹

Pedig Adam Smith-t nehéz azzal vádolni, hogy az amorális önérdék érvényesítésének apostola lett volna. Smith számára a gazdaság alárendelődik a közösség céljainak. Smith a nemzet gazdagságán az emberek nagy tömegeinek jólétét értette, s nem arra adott tanácsot, hogy mi az egyéni siker titka. Smith, amikor az önérdékkövetés hasznosságáról ír, olyan tevékenység kapcsán ír erről, amely mások javára is válik: a mézárós vagy a pék önérdéke azt szolgálja, hogy másnak legyen étel az asztalán. A smith-i koncepció az önérdékek win-win értelmezésű piaci játszóját írja le,¹² amelyben csak úgy érvényesítheti az önérdékét valaki, vagyis akkor van forgalma és profitja, ha kiszolgálja a vevői igényeket. Ezért mindenki jól jár, aki dolgozik, munkajövedelemhez vagy profithoz jut, s munkájának eredménye mások vágyait elégíti ki. Smithnél a gazdasági életet irányító törvények összhangban állnak az ember rendeltetésével. Az ember méltósága egy olyan erkölcsi lény méltósága, aki a családnak, az állam polgári rendjének és az emberiség egész társadalmának a tagja. A piacgazdaság rendje összhangban áll a természetes renddel.¹³

Smith elítélte a túlzott vagy aljas önzést,¹⁴ Mandeville példázatát.¹⁵ Önérdék és önzés nála nem volt egy és ugyanaz a fogalom: Mandeville szemben Smith azt tartotta, hogy a termelő munka, s az abból származó profit termelésbe való újrabefektetése az, ami előre viszi a nemzet gazdagodását, s nem a luxusfogyasztás és a bűn. Ráadásul könyvében számtalan puritán, kálvinista ihletésű elítélő mondat található a luxusfogyasztás ellen, amely csökkenti az elit rétegekben a gyermeknemzést,¹⁶ de elítéli az élvezetek túlzott hajszolását is, amely az egyszerű munkásembereket arra viszi rá, hogy a legszörnyűbb bűnököt kövessék el,¹⁷ magasabb útdót javasol a luxusbatárokra, hogy a gazdagok hiúságának megadóztatása csökkentse a hasznos teherforgalom költségeit.¹⁸

¹⁰ Karl Polanyi: *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston, Beacon Press, 1944, 2001, 114.; Yuichi Shionoya: *Economy and Morality – The Philosophy of the Welfare State*, Edward Elgar Publishing, 2005, 14.; Edward Glaeser: Can Businesses Do Well and Good?, in *New York Times*, January 6, 2009.

¹¹ Polanyi: *The Great Transformation*, 45.

¹² Robert Axelrod: *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books, 1984.

¹³ Polanyi: *The Great Transformation*, 152.

¹⁴ Adam Smith: *The Theory of Moral Sentiments*, Cambridge, Cambridge University Press, 1759, 2002, 352.

¹⁵ Uo., 286–289.

¹⁶ Uo., 75.

¹⁷ Uo., 622.

¹⁸ Uo., 561.

Mindez nem véletlen, hiszen Adam Smith a skót felvilágosodás egyik legnagyobb alakja volt. A skót felvilágosodás sajátossága – szemben a francia felvilágosodással –, hogy vallásos, mérsékelt protestáns mozgalom volt, s nem fordult át világi, vallástalan irányzatba. A skót egyetemek kiemelkedése Gershom Carmichael (1672–1729) protestáns pásztor munkásságának köszönhető, aki megalapította az első morális filozófiai tanszéket Glasgowban. A politikai gazdaságtan a morálfilozófia része volt, az emberi életet irányító természetadta törvények egyik területe. Carmichael volt az elindítója a skót protestáns közgazdasági gondolkodásnak, annak a szellemi áramlatnak, amelyben Adam Smith is felnevelkedett. Carmichael legjelentősebb tanítványa, s később utódja a glasgowi tanszéken Francis Hutcheson (1694–1746) szintén protestáns pásztor volt. Hutcheson emelte be a skót felvilágosodás gondolatmenetébe a természetes alapjogok elméletét és a klasszikus liberális gondolkozást. Hutcheson természetes alapjognak tartotta, hogy mindenki saját szerencséjének kovácsa lehessen saját megítélése és hajlamai nyomán, legyen az akár munka vagy szórakozás, mindaddig, amíg nem káros mások számára. Hutcheson tanítványa volt Adam Smith.¹⁹ Smith éppen protestáns hitvallása miatt helyezte a termelő munkát értékelméletének alapjává, s szorította háttérbe az egyéni fogyasztást és a piac fontosságát, amelynek kulcsszerepét már Cantillon, az egyik legelső közgazdasági összefoglaló könyv szerzője, és Turgot, a legfontosabb francia fiziokrata gondolkodó is felismerte.²⁰

Smith arra törekedett, hogy bemutassa, lehetséges a piaci önszabályozás alapján egy olyan harmonikus rend kialakítása, amelyben az önérdék követése mindenki más javát is szolgálja, amelyben a „jó” termék előállítás, a hatékony munkavégzés mindenki számára előnyös, legyen az a fogyasztó vagy a termelő. Rendszerében az államnak a beavatkozása csak felborítja a piac természetes egyensúlyát azzal, hogy monopolizációval és kartellizációval egyeseket előnybe hoz mások rovására. Smith kora piacvédő, a belső piacokat kartellizáló és monopóliumokat teremtő merkantilista államával szemben lépett fel, s amellett érvelt, hogy a piacvédő szabályozás elzárja a külpiacokat, a munkamegosztást egy kezdeti fokon konzerválja, és így akadályozza a gazdasági növekedést. A természetjogon alapuló szabadságok rendszerét állította szembe a merkantilizmussal. Az állam feladatát elsősorban a joguralom biztosításában, a magántulajdon védelmében látta.

¹⁹ Murray Rothbard: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I., Auburn, Alabama, Ludwig van Mises Institute, 1995, 417–424.

²⁰ Rothbard: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, 445.

Hobbes volt az, aki csak önmagával törődő, önző lénynek látta az embert, aki határtalan vágyainak, anyagi jólétének, biztonságának és dicsőségének biztosítása végett semmitől sem riadt vissza, és akit a racionális és önérdékű megfontolások arra készítették, hogy ha kell, saját biztonsága védelmében mások életére törjön, mielőtt azok törnének az övére. Hobbes az uralkodó és az állam hatalmában látta azt az erőt, amely képes megzabolázni az egyént, s rendet teremteni a kaotikus világban.

Mandeville is önzőnek látta az embert: „Minden oktalan állat, tanítás vagy idomítás híján, csupán a maga kedvét keresi, és természettől fogva követi saját hajlamainak indíttatásait, tekintet nélkül a jóra vagy rosszra, melyet saját kielégülése mások számára jelenthet.” Egyetértett Hobbes álláspontjával, amikor azt írta, hogy önzősége miatt „egyetlen állatfaj sem alkalmatlanabb valamely kormányzat zabolája nélkül, nagy sokaságban egyetértve élni, mint éppen az ember”²¹. De éppen az ember különleges agyafúrtsága miatt nem tartotta elégnek az állam által képviselt puszta erőszakot. Álláspontja szerint a hiúság, a mások elismerése iránti vágy, a népszerűség hajhászása, a hízelgés az oka az erkölcsök kialakulásának és megszilárdulásának. Kialakul a bűn és az erkölcsös viselkedés megkülönböztetése, amelyet filozófusok és politikusok határoznak meg, s manipuláció révén belekényszerítik az egyébként önző embereket a szokásszerű társadalom rabigájába.

David Hume, Smith kortársa és barátja pozitívabban ítélte meg az emberi jellemet. Szerinte önzésünk egyensúlyban van a mások iránt érzett gyengéd érzelmekkel:

„noha ritkán találkozunk olyasvalakivel, aki akár csak egyetlen más embert jobban szeretne saját magánál, az is ritkán fordul elő, hogy valakiben az összes gyengéd érzelem együttvéve sincs túlsúlyban minden önzésével szemben”²².

Smith is a mások iránti együttérzésben látta az önzés ellensúlyát. Álláspontja szerint agyunkban folyamatosan ül egy „pártatlan szemlélő”, aki figyelmeztet bennünket arra, hogy mikor cselekszünk helyesen, illetve helytelenül.²³

Szociálpszichológiából tudjuk, hogy a smith-i, agyunkban ülő „pártatlan szemlélő”, az önmagunkkal való folytonosan vitatkozás a közösségi elvárások, a vonatkozási csoportok²⁴ lenyomata önmagunkban.

²¹ Mandeville: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, 25.

²² David Hume: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Gondolat, 1976, 662–663.

²³ Smith: *The Theory of Moral Sentiments*.

²⁴ Muzafer Sherif: A vonatkoztatási csoport fogalma az emberi kapcsolatokban, in Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan*, Budapest, Gondolat, 185–199.

Aki tervez és cselekszik, az vívódik is, mert egymásnak ellentmondó vágyak, érzések, hajlamok, törekvések, megfontolások küzdenek benne, racionális és irracionális megfontolások, szenvedélyek és vágyak hálójában, egyéni önző vágyai és közösségi elvárások ütköznek össze.

A mindenkori veszély az, hogy ebből a vívódásból az egyéni érdek, az önzés kerül ki győztesen, s legyőzi a közösséget összetartó moralitást, vagyis a Machiavelli által javasolt magatartásminta győz: a kegyetlenség, az álnokság és erkölcs-telenség.²⁵

Tocqueville is arra figyelmeztetett, hogy az „individualizmus minden erény csíráját elsorvasztja; az individualizmus először csak a közösségi erényeket apasztja ki; egy idő múltán azonban az összes többit megtámadja és lerombolja, végül pedig az egoizmusba süllyed.”²⁶ Hajnal István, a harmincas évek egyik legnagyobb magyar történésze az *Újkor története* című átfogó munkájában arra hívta fel a figyelmet, hogy a tradicionális, szokásszerű társadalom egyik legnagyobb erénye az volt, hogy biztonságot, generációkon átívelő biztonságot nyújtott, s fenntartotta az emberi közösségeket. Arra figyelmeztetett, hogy a túlzottan racionális, önérdekű cselekvés aláássa a közösségeket, a moralitást és kiüresíti a társadalmat. A racionálissá vált önérdek a társadalom összeomlásához vezet.²⁷ Fukuyama szerint a közösségek által vallott közös morális értékek teremtenek kiszámítható kereteket, az elvárható becsületes viselkedés kereteit.²⁸

Smith harmonikus fejlődésre koncentráló leírásában csak az egyre ügyesebben és jobban dolgozó munkavállaló jelenik meg, de hiányzik a „kapitalista”, a „vállalkozó”, aki racionális, profitorientált, önérdekű cselekvésével bomlasztaná a közösségeket, aki túllépne a moralitás határain és aki aláásná a harmonikus rendet. Csak másfél évszázaddal Smith könyvének megjelenése után, Joseph Schumpeter munkássága nyomán született meg a rombolás útján újító vállalkozó, aki megtestesíti a kapitalizmus rettegett romboló hatását, aki nem tisztel sem erkölcsöket, sem moralitást.²⁹

Marx már a burzsoáziában látta a közösség- és erkölcsromboló erőt:

„A burzsoázia, ahol uralomra jutott, szétrombolt minden hűbéri, patriarchális, idillikus viszonyt. Könyörtelenül széttépte a tarkabarka hűbéri kötelékeket,

²⁵ Niccolò Machiavelli: A fejedelem, in *Niccolò Machiavelli Művei*, I., Budapest, Európa, 1978, 58.

²⁶ Alexis de Tocqueville: *A demokrácia Amerikában*, Budapest, Gondolat, 1983, 391.

²⁷ Hajnal István: *Az újkor története*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1936, 1988.

²⁸ Francis Fukuyama: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press, 1995, 31.

²⁹ Joseph Schumpeter: *The Theory of Economic Development*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers, 1912, 2004.

melyek az embert természetes feljebbvalójához fűzték, s nem hagyott meg más köteléket ember és ember között, mint a meztelen érdeket, az érzés nélküli »készpénzfizetést«. A jámbor rajongás, a lovagi lelkesedés, a nyárspolgári érzélgősség szent borzongását az önző számítás jeges vizébe fojtotta. A személyi méltóságot csereértékké oldotta fel, és az oklevelekben biztosított, nehezen szerzett számtalan szabadság helyébe az egy lelkiismeretlen kereskedelmi szabadságot iktatta. Egyszóval a vallási és politikai illúziókba burkolt kizsákmányolás helyébe a nyílt, szemérmetlen, közvetlen, sivár kizsákmányolást állította. A burzsoázia megfosztotta dicsfényüktől az összes eddig tisztelt és jámbor félelemmel szemlélt tevékenységeket. (...) A burzsoázia leszaggatta a családi viszonyról meghatóan szentimentális fátylát, és e viszonyt pusztá pénzviszonyra redukálta.”³⁰

Marx gondolatmenetét folytatta egy évszázaddal később Polányi, aki amellet érvelt, hogy a piac önzést érvényesítő intézményei a sátán malmi, amlyek szétverik az emberi társadalmat. A piaci önzés annyira ellentéte az alapvető emberi közösségi életnek, hogy ellenhatásként vagy fasiszta vagy forradalmi helyzet jön létre, amikor nincs más megoldás, mint a piac kiiktatása, tervezés, szabályozás és kontroll.³¹

Mi az igazság? A piacgazdaság, a polgárság erkölcsöt, moralitást és közösségeket teremt, vagy a piacgazdaság ügyeskedője, a vállalkozó szétrombolja az erkölcsöket, a moralitást és közösségeket?

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy felállítsa annak elméleti modelljét, hogy miért termelődik folyamatosan újra a közösségek és a morális magatartás iránti elkötelezettség a piaci társadalomban, s kimutassa, hogy melyik az az intézményi rend, amelyik leghatékonyabban elősegíti, hogy a morális magatartás iránti elkötelezettség arányban legyen az egyéni vágyakkal.

A válaszadás érdekében egy, a közgazdasági irodalomban eddig jórészt feledésbe merült fogalmat, a személyes tőke fogalmát gondoljuk újra. Az első fejezetben meghatározzuk a személyes tőke tartalmát a tőke tartalmáról szóló közgazdasági irodalom áttekintése és újraértékelése révén. A cikk második fejezetében kimutatjuk, hogy az egyéni tőke komponensei miként biztosítják a dinamikus egyensúlyt önérdék és közösség, illetve közösségi morál között. A cikk harmadik fejezetében pedig azt mutatjuk be, hogy az állami beavatkozás miként módosíthatja az egyéni tőke szerkezetét, és ennek révén miként borulhat fel egyén és közösség dinamikus egyensúlya.

³⁰ Marx és Engels: *A Kommunista Párt Kiáltvány*.

³¹ Polányi: *The Great Transformation*, 265.

A SZEMÉLYES TŐKE FOGALMA ÉS TARTALMA

A tőke (*capital*) szó eredeti jelentése hitelbe adott kölcsöntőke, amelyre a kamatot számítják. Turgot új értelmet adott a tőke szónak, amikor már nemcsak a kamatot termelő pénzt jelölte meg tőkének, hanem mindazt a felhalmozott fizikai vagyont is – legyen az pénz vagy pénzbeli értékkel bíró tárgy –, amely nem a közvetlen fogyasztást szolgálja az adott évben.³² Adam Smith tőkének tartotta a vagyonnak azt a részét, amelyet tulajdonosa további profit vagy jövedelemszerzés érdekében forgat meg, használ fel, fektet be, s nem későbbi személyes fogyasztásának biztosítása érdekében teszi félre. Smith nemcsak egy személy rendelkezésére álló személyes tőkéről beszélt, hanem a tőke fogalmának elemzése során áttért a nemzet rendelkezésére álló tőkék elemzésére. Ekkor már tőkeként említi a társadalom összes tagjának és az ott lakóknak megszerzett és hasznos képességeit is. Mint írja, a tudás megszerzése és megőrzése, a tanulás, az iskolai oktatás vagy a tanoncévek mindig költségekkel járnak, s emiatt a személyekbe befektetett álló tőkéhez hasonlíthatók. A tudás az azt megszerző személy tulajdonának és vagyonának része, s ezért a társadalom tőkéjének is része. Hasonlóképpen, a munkás ügyesebb munkavégzési képessége ahhoz hasonlítható, mintha valaki gépekbe fektetne be, s ezáltal rövidítené le a munkavégzés idejét: költséggel jár, de a költség haszonnal tetézve megtérül.³³

Böhm-Bawerk észrevétele szerint Smith új értelmet adott a tőke fogalmának azzal, hogy a korábban csak személyes tőkeként alkalmazott tőke fogalmát a nemzet rendelkezésére álló tőkére is kiterjesztette. Ezzel Smith megkettőzte a tőke értelmét. Az egy személy rendelkezésére álló tőke fogalma mellett megalkotta a termelési folyamatban szerepet játszó tőke fogalmát, amely lényegében egyet jelent a termelési eszközök fogalmával. A tőke két koncepciója ugyanazon néven futó rokon koncepciók, s bár mindkettőnek eredete a személyes tőke, mégis eltérő jelenségekre utalnak.³⁴

Smith nyomán a közgazdasági irodalom figyelmének központjába a tőke azon fogalma került, amely mint a termelési folyamat alkotó elemét tárgyalta a tőkét, kapcsolatba hozva a kamat fogalmával is.³⁵

Ráadásul, a közgazdasági irodalomban, Smith példáját követve, kettévált a fizikai tőke és a humán tőke tárgyalása. A termelési folyamatban felhasznált tőke (mely kapcsolódik a kamat jelenségéhez is) a fizikai tőke, amelynek fogalmába

³² Eugen Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, New York, G.E. Stechert and Co., 1888, 1930, 30–34.

³³ Smith: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, 363–368.

³⁴ Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 30–34.

³⁵ Uo., 35.

a termelési eszközök és a pénztőke, illetve esetleg az azt helyettesítő hitel értődik.³⁶ Israel Kirznernél – aki a személyes elemet igyekezett vissza hozni a tőke fogalmába – szintén csak annyiban kerül vissza a személyes elem a termelési célú tőke fogalmába, hogy a tőkét felhasználó személy befektetési szándéka, a tőke felhasználására vonatkozó terve ad értelmet a tőke fogalmának. A fizikai tőke felhasználása nála szorosan összekapcsolódik a vállalkozó tudástőkéjével, hiszen az emberi „tudás” az, mely mozgásba hozza a „halott” tőkét, értelmessé teszi a fizikai tőkét egy vállalkozói terv részeként.³⁷ Az ő példája is mutatja, hogy a humán tőke tipikusan a termelési folyamatban részt vevő fizikai tőkétől függetlenül kerül tárgyalásra. A humán tőke tárgyalására is jellemző a „személyes” és a „nemzeti” humán tőke eltérő használata ugyanazon név alatt. Gery S. Becker például egyaránt humán tőkéről beszél, amikor a humán tőkének a nemzetek (országok) eltérő fejlődési okairól ír, illetve amikor az egyéni humán tőke (oktatási végzettség) megtérülését vizsgálja egyéni jövedelmek tekintetében.³⁸

A személyes tőke (Böhm-Bawerk néha az *individual* néha a *private capital* kifejezést használja) az egyén rendelkezésére álló, jövedelemszerzést szolgáló, jövedelemszerző tőke. Ahogy Böhm-Bawerk jellemzi, a személyes tőke a tőke eredeti koncepciója, amelyből kivált a termelő tőke koncepciója. Böhm-Bawerk álláspontja szerint azonban mind a társadalmi, mind a személyi tőkét a termelési folyamatban részt vevő vagy jövedelemszerzést szolgáló fizikai tárgyak alkotják, legyenek azok termelési eszközök, épületek, további értékesítés céljából raktározott tárgyak vagy pénz.³⁹

Ebben a cikkben minket nem a termelési folyamat érdekel, hanem az, hogy miként hat a személyes tőke az egyén és közösség, illetve az egyén és morál viszonyára, amelyeknek a termelési folyamat csak az egyik eleme. Ráadásul épp az egyén tárgyalásakor elszakíthatatlan az egyéntől a tudás és társadalmi kapcsolatainak szerepe a rendelkezésére álló fizikai tőke felhasználása tekintetében, ahogy erre Kirzner rámutatott. Ezért először a személyes tőke tágabb fogalmát határozzuk meg, ahhoz képest, ahogyan ezt Böhm-Bawerk meghatározta, s utána azt vizsgáljuk, hogyan viszonyul a személyes tőke az egyént körbevevő társadalomhoz.⁴⁰

³⁶ Kivételek azért voltak, akik a humán tőkét is a termelési eszközök részeként tárgyalták, l. Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 34.

³⁷ Israel Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective*, Edward Elgar Publishing, 1996, 51.

³⁸ Gery, S. Becker: *Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964.

³⁹ Böhm-Bawerk: *The Positive Theory of Capital*, 62.

⁴⁰ Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective*.

Böhm-Bawerk, miután a termelési folyamat érdekelte, a személyes tőke fogalmába is csak a termeléshez kapcsolódó fizikai tőkét sorolta. Minket azonban az egyén és a társadalom viszonya érdekel, s nem a termelés folyamata önmagában, ezért tágabb személyes tőke-fogalmat alakítottunk ki, amely magába foglalja a humán tőkét is.

A személyes tőke tágabb fogalmának kialakításához visszanyúlunk Carl Mengerhez, aki az osztrák közgazdasági iskola megalapítója volt, s akit Böhm-Bawerk is mesterének tartott.

Carl Mengernek, a marginális forradalom egyik úttörőjének, a közgazdaság alapjait újragondoló műve, a *Principles of Economics* (A közgazdaságtan alapjai, 1871) egy jó évszázaddal Smith könyvének megjelenése után azért született meg, hogy kijavítsa a smith-i modell hibáit, különösen a munkaérték-elmélet mellett való kiállást, s így védhetővé tegye a piacpárti közgazdasági álláspontot.⁴¹

Menger korában az osztrák konzervatív közgondolkodásra jellemző volt a brit alkotmányosság és az angol polgári fejlődés csodálata. Brit hatásra az osztrák mérsékelt konzervatizmus elvetette a francia felvilágosodást, amelynek gondolkodói a racionális társadalom-átalakítás lehetőségének filozófiai illúzióját táplálják. Az osztrák konzervatív közgondolkodás különbözött a némettől is, amelyben a francia forradalom és a hódítások hatására, visszahatásként egyrészt a reakciós, haladásellenes konzervatizmus, másrészt a tiszta ész hatalmába és az állam gondoskodó szerepébe vetett elképzelések váltak meghatározóvá.⁴² Az osztrák filozófiai tradíciót a brit empiricizmus követése jellemezte: az osztrák filozófia alulról indult, a létező valóság cserepeiből építette fel elméleti konstrukcióit.⁴³ Nem véletlen, hogy Burke-nek, a brit politikai konzervatizmus nagy gondolkodójának óriási hatása volt a korabeli osztrák gondolkodásra.⁴⁴ Burke fő hozzájárulása a konzervatív gondolkodáshoz a fontolva haladás és az organikus fejlődés megfogalmazása volt a politikai életben, szemben a francia forradalom racionális társadalomalakító mérnöki törekvéseivel.⁴⁵

Menger művét úgy is lehet tekinteni, mint a smith i és burke-i piacpárti és organikus fejlődés konzervatív gondolatának a közgazdaságtani újragondolását.⁴⁶ Menger, Burke-hez hasonlóan, hitt az organikus fejlődésben, a spontán intéz-

⁴¹ Carl Menger: *Principles of Economics*, New York, New York University Press, 1871, 1976.

⁴² Nyiri: *Európa szélén*, 11–20.

⁴³ Barry Smith: *Austrian Philosophy and Economics*, in Wolfgang Grassl – Barry Smith (szerk.): *Austrian Economics and Austrian Philosophy*, London, Routledge, 1986, 245–272.

⁴⁴ Nyiri: *Európa szélén*, 13–18.

⁴⁵ Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*, PhD értekezés, PPK, 2004.

⁴⁶ Gustav Schmoller: *Zur Methodologie der Staats- und Sozial- Wissenschaften*, in *Schmollers Jahrbuch*, 1883, 7 (3): 240–58. Idézi: Ralph Raico: *Classical Liberalism and the Austrian School*, Alabama, Mises Institute, 2012, 24.

ményfejlődésben, s elvetette a racionális világformálás és -átalakítás felvilágosodáskori koncepcióját.⁴⁷ Menger abban hitt, hogy az intézmények milliónyi egyéni akció hatására alakulnak ki és változnak meg⁴⁸: ha egyszer valakik felfedeznek egy hatékonyabb megoldást, azt mások átveszik, ha előnnyel járhat számukra, ami által gyorsan elterjed, mintává válik, s intézményesedik az új magatartásforma. Menger intézményformálódási koncepciójának kulcseleme, hogy azért jönnek létre intézmények, mert az emberek együttműködnek, s nem egyedül cselekszenek légüres térben. Éppen együttműködésük teszi szükségessé az együttműködés szabályainak kialakulását.⁴⁹

Menger az emberközpontú közgazdaságtudomány megalkotására törekedett: Karl Menger, Carl Menger fia, apja főműve második kiadásának előszavában azt emelte ki, hogy apja számára az emberi természet volt a kiindulópontja minden teoretikus tudományos vizsgálódásnak.⁵⁰ Menger közgazdasági világmagyarázatát a mindennapi életből ismert, valóságos, hús-vér, vagyis tökéletlen, de vágyakkal és tudásszomjjal rendelkező, újítni képes ember képére alapozta. Számára az ember a maga ura, értelmes, akarattal bír, mindenki másnál jobban tudja, mik a saját szükségletei, s képes és akar tenni a szükségletei kielégítése érdekében, javítani akar saját sorsán. Képes környezetét megismerni, tanulni, új ismereteket szerezni, felfedezni, s emiatt javítani saját során úgy, hogy közben környezetét is átalakítja. Emiatt Mengernél az összes társadalmi intézmény alapja, létoka és végcélja az egyén.⁵¹ Ebből az emberképből kiindulva építette fel azt az oksági láncot, amely abból indul ki, hogy az ember biztonságra, vágyai kielégítésére törekszik, és egyben képes tudását növelni, s mutatja ki, miként következik e két inherens emberi tulajdonságból a magántulajdon, a csere, az egymástól függetlenül termelők hosszabb-rövidebb termelési láncainak kialakulása – melyek működésének feltétele a piaci alapon működő cserekereskedelem –, valamint a piacgazdaság, s az intézmények kialakulása. Vagyis, Menger azt akarta kimutatni, hogy a zavartalan, organikus fejlődés esetén az

⁴⁷ Kenneth J. Arrow: Methodological Individualism and Social Knowledge, in *The American Economic Review*, Vol. 84, 1994, No. 2.

⁴⁸ Carl Menger: *Problems of Economics and Sociology*, Urbana, University of Illinois Press, 1883, 1963, 152–55.

⁴⁹ Charles Hickson: Menger's Organic View of Institutions, in Robert Murphy – Renée Prendergast (szerk.): *Contributions to the History of Economic Thought*, London, Routledge, 2000, 272–293.

⁵⁰ Karl Menger: Introduction in Carl Menger: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2nd edition, Vienna, 1923. Idézi: Erik S. Reinert: Austrian economics and 'The Other Canon', in Jürgen Backhaus (szerk.): *Modern Applications of Austrian Thought*, London and New York, Routledge, 2005, 253–299, 275.

⁵¹ Gregory Gronbacher: The Need for Economic Personalism, in *Journal of Markets and Morality*, 1998. Autumn.

emberi tudásvágy és igények nyomán fejlődő munkamegosztás és komplex termelési láncok logikája miként vezet el a piacgazdasághoz, a modern társadalom kialakulásához.

A Menger szerint a cselekvő ember olyan környezetben cselekszik, amelyre a hiány, a bizonytalanság, a kiszámíthatatlanság a jellemző. Vagyis az embernek azért kell cselekednie, azért kell új és új megoldásokon törnie a fejét, hogy a szorító hiány ellenére mégis ki tudja elégíteni legsürgősebbnek tartott igényeit, vágyait, s ez nemcsak cselekvést igényel, hanem kalkulációt és tervezést a bizonytalan jövő miatt. Az egyén cselekvésének alapja a saját értékítélete arról, hogy éppen mi a számára legfontosabb vágy, amelynek kielégítése érdekében annak a dolognak az értéke fontos számára, amelyet éppen meg akar szerezni legsürgősebb vágyának kielégítésére.

Carl Menger szerint a tőke az egyén rendelkezésére álló javak összessége vagyai megvalósítására.⁵² Menger, amikor a javak lehetséges formáit tárgyalja, megkülönbözteti az anyagi (materiális) javakat a hasznos emberi tevékenységtől. A javaknak tekinthető hasznos emberi tevékenységek két nagy csoportját különbözteti meg: az emberi kapcsolatokat és a tudást, amelynek Mengernél része a praktikus tudás, a tudásnak a munkavégzés során való alkalmazása. Az emberi kapcsolatok kategóriájába tartóznak tartja – többek között – a jó üzleti hírnevet, a családi kapcsolatokat, a barátságokat, a szerelmet, a vallásos és tudományos kapcsolatokat, amelyek ugyan felületes ránézésre nem számítanak javaknak, de gyakran mégis tárgyai az üzleti számításnak, kereskedelemnek.

Mivel, mint fentebb tárgyaltuk, Menger érdeklődésének a középpontjában a termelési folyamat volt, ezért a tőke fogalmát leszűkítette a termelési folyamatban szerepet kapó javakra, azokra az alapanyagokra, részegységekre, alkatrészekre és komponensekre, a mengeri szóhasználatban magasabb rendű javakra, amelyek a termelési folyamat során részévé válnak az emberi fogyasztás számára közvetlenül alkalmas végtermékeknek, a fogyasztási javaknak, amelyek a mengeri szóhasználatban az elsőrendű javak. Ennek érdekében még a jövedelmet hozó földvagyon és a termelésnek helyt adó épületet is kizárja a profitot eredményező „tőke” fogalmából, s azokat a jövedelmet hozó vagyontárgyak közé sorolja. Ennek a logikának megfelelően a korábban az általa a javak közé sorolt hasznos emberi tevékenységeket, a kapcsolatokat és az emberi munkavégzést csakúgy mint a cselekvéstől való tartózkodást is kizárja a tőke javak köréből.⁵³

Mivel a mengeri tőke-fogalom a termelési folyamat megértését szolgálja, nekünk, akik az egyén, a piaci termelés és az emberi közösségek, intézmények és

⁵² Menger: *Principles of Economics*, 51–55.

⁵³ Menger: *Principles of Economics*, 300–303.

a morál által formált emberi társadalom kölcsönhatását kutatjuk, szükségünk van a piaci termelésben részt vevő egyén összes olyan rendelkezésére álló személyes tőke megfogalmazására, amely oksági viszonyba állítható az emberi, piaci és társadalmi cselekvéssel.

A tágabb személyes tőke-fogalom egyik eleme a smith-i materiális tőke-fogalom, amely kiterjeszti a tőke fogalmát az összes vagyontárgyra, amelyet az azt felhasználó vállalkozó jövedelemtermelésre alkalmasnak tart. A materiális tőke az egyén rendelkezésére álló pénzben kifejezhető vagyonának az a része, amelyet profit- és jövedelemszerzésre használ fel, s nem pedig elfogyaszt, használ, vagy jövőbeni elfogyasztás érdekében halmoz fel. A materiális tőke részét képezheti, illetve materiális tőke hiányában pótolhatja azt a hitel is. A hitel is materiális tőkeként funkcionál annak érdekében, hogy az egyén a hitel felhasználásával termelési javakhoz juthasson, s jövedelemre tehessen szert hitelének visszafizetésére és személyes fogyasztási vágyainak kielégítésére, illetve a hitel segítségével megkezdett tevékenység folytatására.

Másik eleme a Menger által nem-materiális javaknak tekintett jószágok, vagyis a tudástőke és a kapcsolati tőke bevonása az egyén rendelkezésére álló tőkejavak közé.

Adam Smith a nemzet rendelkezésére álló tőke részének tekintette a munkavégzés képességét és az ügyességet, jártasságot. A mengeri–kirzneri logika alapján pontosabb ezt a smith-i munkavégző képességet tudástőkének nevezni, mert a mengeri rendszerben a fő hangsúly a munkavégző képesség tudáshoz kapcsolódó elemein: a megismerő képességen, az új oksági összefüggések meglátásán és ezeknek az új ismereteknek a megvalósításán a munkafolyamat során, valamint a tervezésen, a jövőre vonatkozó elgondoláson van. Mengernél a fejlődés, a civilizációs folyamat mozgató oka az az inherens tulajdonsága az embernek, hogy gondolkodni képes, az, hogy képes összefüggéseket felfedezni, s ezeket a felfedezett összefüggéseket a munkafolyamat során felhasználni legégetőbb vágyainak kielégítésére vagy a legjobban szorító problémák megoldására. Vagyis a tudástőke egyben az ember kapacitását is jelenti az innovációra, az új tudásra. Menger úgy gondolta, hogy ez a képesség az innovációra, új tudásra minden ember sajátja. Ezért a tudástőke mengeri értelemben tágabb, mint az a tudástőke, amelyet az egyén élete során megszerzett, iskolai papírokkal igazolt szaktudás jelent. Hanem beleérttem a munkavégzés során elsajátított gyakorlati tudást, valamint a Polányi Mihály⁵⁴ és Hayek⁵⁵ által leírt kimondatlan, hallgatólagos, rejtett (tacit) tudást és a mengeri értelemben vett tudástőke legfontosabb elemét,

⁵⁴ Michael Polányi: *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Chicago, University of Chicago Press, 1958.

⁵⁵ Friedrich Hayek: *The Use of Knowledge in Society*, in *American Economic Review*, XXXV (4), 1945, 519–530.

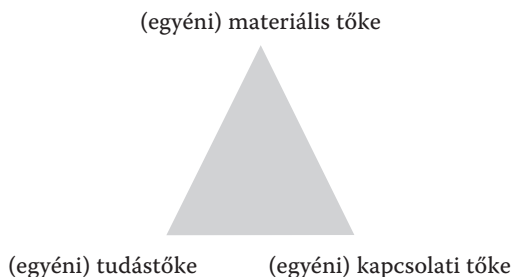
a képességet az innovációra, az új tudás szerzésére, az erőforrásokkal való gazdálkodásra és a jövőre vonatkozó terv készítésére.

A vagyoni és tudástőkét egészíti ki a kapcsolati tőke, a Menger által felsorolt harmadik jószágcsoporthoz. Vagyis egy személy kapcsolathálója és reputációja, mások szemében élő képe, jó hírneve. A kapcsolati tőke magában foglalja családi, baráti, szakmai és üzleti kapcsolathálóját, különböző közösségi kapcsolódásait, valamint a reputációját, jó hírét, megbízhatóságát, amelyek mindegyike valamilyen módon segítséget jelenthet abban, hogy valamilyen formában jövedelemszerző tevékenységet folytasson, s amelynek ápolása időt, emocionális energiát, esetleg a kapcsolattartáshoz szükséges költségek viselésének terhét, vagyis „befektetést” igényel. A kapcsolatháló akár – közvetlen vagy időben elhalasztott – szívességcserékre is alkalmat nyújthat.

A fentiek alapján az egy személy rendelkezésére álló tágabb értelemben vett személyes tőke három fő komponense: 1) materiális tőke, 2) kapcsolati tőke, 3) tudástőke.

A személyes tőke három fő elemének ilyen jellegű meghatározása nem teljesen új meghatározási kísérlet a tudományos irodalomban. Hasonló csoportosításra jutott Pierre Bourdieu.⁵⁶ Azonban Bourdieu a tudást és a kapcsolati tőkét a gazdasági tőke derivátumának, rejtett formájának tartja, s amellyel érvel, hogy a tudás és a kapcsolati tőke az örökölt gazdasági tőke eliten belül tartásának egyik reprodukciós mechanizmusa. Ezzel szemben mi azt hangsúlyozzuk, hogy e három eltérő tőkefajta összessége jelenti a minden egyes személy rendelkezésére álló ösztőkét, ezek a tőkefajták összefonódnak az egyénben, s egységes egészet alkotnak. Ezt az összefonódó, mégis külön dimenziókat alkotó jellegű egy háromszöggel ábrázolásával érzékelteti az 1. sz. ábra:

1. ábra: A személyes tőke három komponense

⁵⁶ Pierre Bourdieu: The Forms of Capital, in Richardson (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, 1985.

Bár az 1. sz. ábra háromszöge egy szabályos háromszög, az egyéni sors és egyéni személyiség kérdése az, hogy kinél milyen arányban található meg a három tőkefajta, illetve, hogy ki melyik típusú személyes tőkéinek mozgósításával, hogyan képes jövedelemre szert tenni, s ennek révén melyik dimenzió(k)ban képes személyes tőkeállományát növelni, illetve – számára kedvezőtlen folyamat eredményeképpen – hol csökken éppen a tőkéje. Vagyis a szabályos háromszög csak egy kiegyensúlyozott helyzet illusztrálására szolgál, a valóságban minden személyre egy csakis rá jellemző, sajátos, egyéni, tacit (hallgatolagos) és lokalizált, személyes és heterogén és inkonzisztens tőkekészlet jellemző, amely időben, részben a cselekvés hatására, részben a külső körülmények változása miatt állandóan mozgó tartalmú és összetételű.

A cselekvő egyének a rendelkezésükre álló egymást kiegészítő elemekből álló heterogén összetételű személyes tőkéjüket mozgósítják a számukra legfontosabbnak vagy legsürgősebbnek tartott igényeik kielégítésére, jövőbeni terveik megvalósítására. Ennek során az egyes tőkefajták egymással harmóniában vagy egymással ellentétben lehetnek, helyettesíthetik vagy éppen támogathatják egymást. Lachmann nyomán az is fontos szempont a személyes tőkével való élés során, hogy a cselekvő ember önmagára is figyel, s korrigálhatja magát, azt is képes észlelni, hogy a külvilág megváltozott, akár cselekvése eredményeképpen, akár nem várt külső hatás következtében, s képes újragondolni, újra tervezni az eredeti tervét végrehajtás közben. Ennek során változhat az egyes tőkefajták aránya, súlya a cselekvés során, az a fontossági súly, amelyet az egyes ember tulajdonít a rendelkezésére álló erőforrásoknak.

SZEMÉLYES TŐKEFAJTÁK, A SZEMÉLYT KÖRBEÖLELŐ KÖZÖSSÉGEK ÉS A MORÁL DINAMIKUS VISZONYA

A modern társadalom jellemzője, szemben a tradicionális társadalommal, hogy az egyén kiszakadt a tradicionális társadalomra jellemző kötött közösségből, amely szinte gúzsba kötötte, a csak az arra a közösségre jellemző szokások és a morál hálójával szinte minden vonatkozásban meghatározta a mozgásterét. A modern ember közösségek hálójának tagja, amely közösségek mindegyike bizonyos fokig és mértékig sajátos morált tart fenn.

Vizsgálódásunk középpontjában az áll, immár a személyes tőke fogalmának alkalmazásával: igaz-e, hogy a piac által biztosított szabadság, a kilépés, a változás és a változtatás szabadsága, a schumpeteri romboló-újító, akinek újítása szétveri a közösségeket, s ellehetetleníti a „normális” életet, vagy pedig a személyes tőke heterogén szerkezete miatt egy sokkal komplexebb hatásmechanizmus

érvényesül abban a tekintetben, hogy miként viszonyul az ember a közösségekhez és a morálhoz a piaci szabadság által lehetővé tett szabadság körülményei között.

Kiindulópontunk, hogy minden ember személyesen három tőkefajttal rendelkezik: vagyoni, tudás- és kapcsolati tőkével, amelyeknek valamilyen kombinációja minden pillanatban az egyén rendelkezésére áll. Ebben a fejezetben azt vizsgáljuk, hogy milyen hatással vannak a személyes tőkefajták az egyén és az egyént körbeölelő közösség(ek)kel és az ezek által fenntartott morállal, miként alakul az egyén és a közösségek dinamikus viszonya.

A 2. sz. ábra azt jelképezi, hogy az egyént (s a rendelkezésre álló tőkefajtaikat) körbeveszik közösségek, amelyek mindegyike egyben egy moralitás képviselője is.

2. ábra: Az egyén és a közösségek

Az egyén számára fontos közösségek

Az egyén rendelkezésére álló vagyoni tőke heterogén jellegű. Ez azt jelenti, hogy egy olyan vállalkozó esetében, akinek már van vállalkozása, a vagyoni tőke egy része a már meglévő termelési folyamat végigviteléhez szükséges lekötött tőke, amely egy adott termelési folyamathoz szükséges berendezések, gépek, alkatrészek formájában nehezen, esetleg veszteséggel konvertálható teljesen új idea megvalósítására.⁵⁷ Ebben a tekintetben a vagyoni tőke a meglévő viszonyokat s ennek révén a meglévő közösségeket és morálokat fenntartó konzerváló hatású.

⁵⁷ Ludwig Lachmann: *Capital and Its Structure* (Second edition, reprint), Kansas City, Universal Press Syndicate, 1956, 1978.

Romboló újításra csak a vagyoni tőke szabadon felhasználható része áll a vállalkozó rendelkezésére, mert ez a be nem fektetett tőke ad szabad kezét új ötlet megvalósítására.

A lekötött vagyoni tőke fontosságát csökkenti az a lehetőség, hogy hitellel is lehet pótolni a tőke hiányát. Már Menger is megjegyezte, minél bővebb a hitel-felvétel lehetősége és minél nagyobb a társadalom rendelkezésre álló hitelállomány, annál több ember tud vállalkozóvá válni, tudja megvalósítani innovatív ötleteit.⁵⁸ Schumpeter meg egyenesen a hitel bőségére építette romboló-újító vállalkozó képét.

A vagyoni tőke passzív lehetőség, hideg tárgyakból, pénzből vagy pénzben kifejezhető értékű tárgyakból áll. Önmagában maximum fogyasztásra tudja erőfeszítés nélkül felhasználni a cselekedni nem akaró, innovatív ötlettel nem rendelkező ember. Ahhoz, hogy a felhalmozott tőke (kihelyezésre váró) hitel mozgásba lendüljön, kell a cselekvő ember (a „vállalkozó”-vá váló egyén) felismerése, ötlete, terve és az azt megvalósító cselekvése, hogy a rendelkezésére álló tőkét termelő módon is fel lehessen használni. Saját terv, a jövőre vonatkozó kalkuláció és annak sikeres megvalósítása nélkül nincs innováció. Ezért a vagyoni tőke a tudástőke mankója, eszköze, amely segítheti az ötlet megvalósulását. A tudástőke a legegényibb, s mint Schumpetertől megtanultuk, romboló hatású lehet. Az egyéni terv más számára akár az önzés jele is lehet, mert az egyének vagy a tágabb közösségeik kárára valósulhat meg a kreatív rombolás során. A kreatív ötlet megvalósulása esetén megszülető új fogyasztási cikk azok számára előnyös, akik az ötlet eredményét megvásárolják, felhasználják, de romboló azok számára, akik az ötlet által kiszorított régebbi, elavulttá vált szolgáltatást, terméket állítják elő. Ezért romboló az új ötlet: szétverheti a hagyományos emberi közösségeket, s ezáltal alááshatja azt a morált, melyet eddig a régi módon termelő és fogyasztó, hagyományossá váló társadalmi képletekben élő emberek tartottak fenn. Nem véletlen, hogy a hagyományos elitek folyamatosan megakasztották a kereskedelmi társadalom kifejlődését, féltve a közösségeket, a régi morált, de a saját hatalmukat is, mely a régi morálon és közösségeken nyugodott. Ennek legjobb példája Kína fejlődésének megakadása a Tang és Szung dinasztia uralkodása idején, illetve a Ming és Qing korszakban pedig Kína bezárkózása.⁵⁹

Ám nem csak az állami hatalom korlátozhatja az új ötletek, az innováció romboló hatását. Mint feljebb láttuk, a schumpeteri romboló vállalkozó a innovációját korlátozhatja, ha a rendelkezésére álló tőke egy része lekötött tőke, meg-

⁵⁸ Menger: *Principles of Economics*.

⁵⁹ Joseph Needham: *Science and Civilisation in China*, vol. 7, Cambridge, Cambridge University Press, 2004.

levő terméket előállító szervezet működésébe befektetett tőke, amely nehezen állítható át innovatív, új, romboló hatású termék gyártására. De a vállalkozói tudástőke nem csak a schumpeteri romboló vállalkozót szolgálhatja. Israel Kirzner hívta fel a figyelmet egy másik típusú vállalkozóra: arra az éber vállalkozóra, aki az arbitrázs lehetőségét veszi észre, s ennek során megszüntetve egy meglévő egyensúlytalanságot még nagyobb egyensúlyt teremt, javítva a meglévő rendszer hatékonyságát, s ezáltal támogatva a fennálló helyzetet, illetve az az által támogatott hagyományos közösségeket és morált.⁶⁰

Végül, a tudástőkének van egy nem csak vállalkozókhöz kapcsolódó eleme. Bourdieu, az egyik leghatásosabb modern szociológus egyik legfontosabb tétele, hogy a tudástőke a meglévő elitnek a betetőzését szolgálja.

Vagyis a tudástőke nem csak romboló vagy felforgató hatású tőke lehet. A tudástőke esetében is vannak olyan felhasználási módok, amelyek a régi viszonyokat, s az általuk szentesített moralitást tartják fenn, s csökkentik a felforgató innovációk hatását.

A kapcsolati tőke hatása sok tekintetben ellentétes hatású a schumpeteri romboló tudástőkével szemben, s segíti a konzervatív-megőrző bourdieu-i tudástőke érvényesülését. A kapcsolati tőke kulcsa a meglévő emberi közösségen belüli kapcsolatok, a reputáció, a jó hírnév. Weiyang Zhang⁶¹ szerint a piacnak láthatatlan szeme is van az Adam Smith által megírt láthatatlan kéz mellett, s ez a láthatatlan szem a tapasztalatokon keresztül szerzett reputáción alapul. Essner a kapcsolati tőke bizalom-komponensének tartja a reputációt.⁶²

Ebből fakadóan konzervatív, mert a meglévőhöz igazodik, a meglévő erkölcsi és morális normáknak kell megfelelni, hogy valaki elismert, elfogadott legyen és megbízhatónak tartsák. Ugyanakkor nem csak egy fajta közösség, egy fajta morál és egy fajta reputáció létezik. Különösen nem modern korunkban, melyben az egyén több közösséghez is tartozhat, s új közösségekhez is csatlakozhat, miközben kivonul régiekből. Az egyén kapcsolati szférája a gyorsan cikázó emberi gondolathoz képest jelentősen lassabban alakul át. Mint Mises a pénz értéke kapcsán megjegyezte, az árstruktúra lassan változik, mert az emberi ízlés is lassan változik.⁶³ Ez a mondat nemcsak az árstruktúrára, hanem az emberi közösségekre is igaz. Lachmann álláspontja szerint épp az emberi közösségek re-

⁶⁰ Kirzner: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective.*

⁶¹ Weiyang Zhang: *The Logic of the Market*, Washington: CATO Institute, 2014.

⁶² Hartmut Essner: The two meanings of social capital, in Dario Castiglione – Jan W. van Deth – Guglielmo Wolleb (szerk.): *The Handbook of Social Capital*. Oxford, Oxford University Press, 2008, 22–49.

⁶³ Ludwig von Mises: *Human Action: A Treatise on Economics*, New Haven, Yale University Press, 1949.

latív szilárdsága, lassú átalakulása jelenti azt az intézményi biztosítékot, amely kiszámíthatóvá teszi a másik viselkedését, s lehetővé teszi az együttműködést, a jövő tervezhetőségét, annak kiszámíthatatlansága ellenére. A jövő ugyanis kiismerhetetlen – de nem elképzelhetetlen –, s éppen a lassan változó intézmények segítenek abban, hogy ne legyen elképzelhetetlen a kiszámíthatatlan jövő.⁶⁴ Nem elképzelhetetlen a jövő, mert intézmények horgonyt jelentenek az új megoldásokat kereső, csapongó emberi gondolatoknak, mert a reputációs és kapcsolati tőke bizonyos fokú feláldozásával járhat minden innováció, újítás, a megszokottól való eltérés.

Végezetül a hitel útján való vagyoni tőkéhez való jutás kapcsán szólni kell a reputációs tőke szerepéről. Mint Menger is megállapította, minél több tőke halmozódik fel a társadalomban, minél kedvezőbb a hitelhez jutás lehetősége, annál szélesebbre tágulhat azok köre, akik ötleteiket (vagyoni) tőke segítségével megvalósíthatják, és csökken a kapcsolati tőke, vagyis a családi örökség, a családi kapcsolatok szerepe a hitelhez jutásban, s annál inkább pótolható az örökölt tőke hiánya. Azonban a prudens tőkekihelyezés fontossága miatt mindig marad valami szerepe a reputáción alapuló személyes tőkének, vagyis a megbízhatóságnak, s a jó hírnévnek, megfelelési elvárásoknak.

Bourdieu a kapcsolati tőkéről szólva a kapcsolati és reputációs hálók konzervatív jellegét hangsúlyozza, valamint azt, hogy a kapcsolati tőke miként támogatja a hagyományos elitek fennmaradását.

Ugyanakkor a reputációs tőke kamatoztatását lehetővé tevő intézmények, éppen azért mert emberi konstrukciók, nem örökéletre szóló, szilárd intézmények. Határaik, tartalmuk átszabható, közösségek választhatók, s akár új közösségek is létrejöhetnek. De nem egyik pillanatról a másikra, hiszen tartalmukat – Hagnal kifejezésével élve – emberi kapcsolatok adják, amelyek korallzátonyszerűen összekapaszkodó emberi közösségeket jelentenek. Egy új innováció vagy innovációs hullám kezdete lehet egy új közösség kialakulásának, s az új közösség által kialakított új morálnak. A holland korai kapitalizmus gazdasági sikere egyben az új polgári etika és polgári humanizmus bölcsője lett.⁶⁵

A három, mégis egy személyben egyesülő tőkefajta modellje azt mutatja, hogy a személyes tőke szerkezetében külön-külön mindhárom tőkefajta esetén is felfedezhetőek olyan hasznosítási módok, amelyek innovatív-romboló célokat szolgálhatnak, illetve olyanok, amelyek a fennálló rendet erősítik, s ezáltal fenntartják a fennálló közösségeket és a morális rendet.

⁶⁴ Lachmann: *Capital and Its Structure*.

⁶⁵ Eric Wilson: *The Savage Republic*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, 298.

A tudástőke schumpeteri értelemben lehet innovatív-romboló, kirzneri értelemben lehet a fennálló rend hatékonyságát és egyensúlyát javító, s bourdieui értelemben lehet konzervatív lezáró hatású, amely fenntartja a régi elitek megszokott magatartásmintáját és az általuk vallott morális elvek erejét.

Egy-egy „karizmatikus” innovatív vállalkozó, „ipari kapitánnyá” váló nagy hatású vállalkozó kiszakadhat a megszokott közösségek köréből, fittyet hányhat a megszokott morális megfontolásnak, s sikere esetén felépíthet egy olyan új termelési stílust, amely új közösségeket teremt, melyben új reputációs megfontolások és új kapcsolathálók alakulnak ki, aláásva a régi megszokott moralitást, és új morális elveket szentesít, amelyek amorálisnak tűnnek a régi szempontjából. De a cselekvő emberek nagy része megszokott közösségekben alakította ki reputációs és kapcsolati tőkét, s nehezen vált, válik részévé új reputációs és új kapcsolathálóknak. S mint fentebb láttuk, a vagyoni tőke heterogén struktúrája miatt nem szabad eszköze a gondolat szárnyalásának, hiszen csak egy – feltehetően kisebb – része lekötetlen, szabadon felhasználható tőke. A kapcsolati és reputációs tőke szerepe folyamatosan erősíti vagy újraépíti azokat a közösségeket és intézményeket, amelyek a morális fundamentumát adják a piacnak, a piacon cselekvő egyéneknek, s morális gátat szabnak a cselekvő egyén önzésének, ötleteinek.

Az egy személyben egyesülő három tőkefajta, a relatíve rugalmas sokszínű emberi közösségek és az általuk fenntartott morális elvek összjátéka, egymás ellen is ható erőinek játéktere biztosítja azt a dinamikus helyzetet, amely a szabad piacgazdaság által lehetővé tett innováción keresztül az egyének gazdagodása, a munkafolyamat hatékonyságnak javítása, új termékek és szolgáltatások kitalálása révén lehetőséget ad a „nemzetek gazdagodására”. Ez azonban nem jelenti az amoralitás világát, mert az önzés rombolásának részben gátat szab az egyes tőkefajtákon belüli ellenérők közösséget és moralitást erősítő ellenhatása.

Míg az innováció, az új felfedezése miatt a tudástőke inkább tekinthető a schumpeteri egyensúlyt felbontó, a hagyományos közösségeket, s ezáltal a hagyományos moralitást romboló személyes tőkefajtának, addig a kirzneri egyensúlyt erősítő tudástőke és a reputáción és kapcsolatokon alapuló kapcsolati tőketípus ezzel inkább ellentétes hatású, konzerváló erő. Valószínűsíthető, hogy mégis a tudástőke előrevivő, s egyben a régóta romboló hatása erősebb szabad piaci viszonyok között, mint az ellene ható erők, beleértve a kapcsolati tőke inkább konzervatív szerepét. Az emberiség története azt mutatja, hogy a társadalom a tudásnövekedés és az azzal összekapcsolódó igénynövekedés nyomán halad előre, s ez erősebbnek bizonyul a maradi, visszahúzó erőkkel szemben. Sőt, a szabadság általános növekedésével ez a változás az utóbbi háromszáz évben felgyorsult. De a személyes kapcsolati tőkének az is a szerepe, hogy az új, meg-

változott viszonyok között is újraépíti a közösségeket formáló emberi kapcsolatokat és reputációs bázist, ami egy új morál érvényesülését is jelenti. Nem véletlen, hogy a piacgazdasággal együtt jelent meg a polgári morál is és a polgári humanizmus is.

A személyes tőkefajták és az emberi közösségek közötti dinamikus egyensúly teszi élehetővé a változást, jelent ellensúlyt a mindent felforgató változás és a mozdulatlan változatlanság között olyan módon, hogy egyben lehetőséget biztosít a változásra, s a változás nyomán az emberi közösségeknek a megváltozott körülményekhez való idomulására, vagy a közösségek újrászületésére, csakúgy, mint a morál újjászületésére a változás nyomán.

AZ ÁLLAM SZEREPE

Sokan az állam kiegyensúlyozó szerepétől várják a piacromboló erőivel szembeni védelmet.⁶⁶ Az állam különleges gazdasági szereplő.

Különlegességét három sajátossága okozza:

1. A legnagyobb gazdasági szereplő, amelynek méretéhez, gazdasági szerepéhez képest egyetlen más „belföldi” gazdasági szereplő súlya nem hasonlítható.
2. Gazdasági szereplőként – Kornai János⁶⁷ kifejezésével élve – puhább a költségvetési korlátja, mint bármely háztartásnak, vállalatnak, piaci gazdasági szereplőnek. Ez a puha költségvetési korlát jelentősen megnöveli az állam nevében fellépő államvezető politikus (politikuskok) mozgási szabadságát akár növekedésgátló politikák folytatásában is, anélkül, hogy a piaci profitvesztés miatt fájnia kellene a fejének.
3. Az állam nemcsak gazdasági szereplőként lép fel a gazdaságban, hanem mint a közhatalom gyakorlója, a belföldi törvények meghatározója és kikényszerítője is, ami miatt minden más szereplőt bizonyos magatartásra kényszeríthet, vagy attól eltilthat.

E három tényező miatt az állam szerepe kiemelkedő a piaci szereplőkhöz képest.

Az állam három módon tud beavatkozni a piac dinamikus változó folyamatába:

1. Nagyon korlátozott piacot engedélyez, s a tradicionális közösségek megerősítésével a szokásszerű társadalom fennmaradását biztosítja (feudális állam,

⁶⁶ Jürgen Backhaus (szerk.): *The State as Utopia*, Erfurt, Springer, 2011.

⁶⁷ Kornai János: *A szocialista rendszer*, Budapest, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993.

Ming- és Qing-dinasztia Kína a 15. és a 19. század között). A tradicionális szokásszerű közösségek ugyanakkor nemcsak gúzsba kötik az egyéni ötleteket, hanem erőteljes morális szempontokkal körülbástyázzák az általuk kialakított rendet, és generációkon keresztül átívelő biztonságot nyújtanak az alig változó társadalmi-közösségi képletekbe zárt egyéneknek. Ezért az ilyen államok gyakran nagyon nagy stabilitást élveznek hosszú időn át. A stabilitás és a szokásszerűség ára a stagnáló fejlődés és lemaradás a külvilághoz képest, feltéve, ha a külvilágban vannak olyan államok, amelyek nagyobb piaci szabadságot engedélyeznek. A 19. század közepétől a kínai „megaláztatás évszázada” ennek a lemaradásnak volt a következménye, annak, hogy Kína védtelenné vált az ipari forradalmon keresztülment államok ipari és katonai erejével szemben.

2. Az állam a gazdasági és politikai hatalmát arra használja fel, hogy korlátozza a piacot, s olyan vegyes gazdaságot hoz létre, amelyben az állam – államosítás, vagy monopolizáció és/vagy kartellizáció révén – a piaci önszabályozás alól meghatározott szereplőket, illetve területeket kivész, vagy árszabályozással korlátozza azokon a piac hatókörét. Ez a fajta felemás megoldás, amely a piacnak is biztosít egy jelentős szerepet, de az államnak is jelentős szerepet ad, felértékeli a döntéshozó politikusokhoz és az állami posztok betöltőihez fűződő kapcsolati tőke szerepét a vagyoni tőkéhez és a tudástőkéhez képest. Ennek a vegyes gazdasági modellnek lehet következménye a szabad piachoz képest lassabb növekedés, amelyet kiegészíthet a szokásszerű, hagyományos közösségek és a morál huzamosabb ideig tartó fennmaradása, amit az tesz lehetővé, hogy az állami szabályozás az egyéni innovatív tudástőke újító szerepének korlátozásával lelassítja a növekedés ütemét. Nem véletlen, hogy élete későbbi szakaszában Schumpeter maga is amiatt aggódott, hogy a nagyvállalatok térnyerése nyomán a gazdaságban csökken a piactudás innovációs potenciálja, s szürke bürokratikus menedzserek veszik át a romboló-újító, kreatív vállalkozók szerepét átveszik.⁶⁸ Ugyanakkor ha az állami beavatkozás egyben a korrupció jelentős növekedését vonja maga után, a klientúra építésnek és az oligarchizálódásnak, amely általában együtt jár a jog és igazságosság személyre szabottá válásával, s az általános alapelvek kijátszásával, akkor fennáll annak a veszélye, hogy a morális alapelvek fellazulnak, s a társadalom cinikusan viszonyul a hatalom által hirdetett, de tettekkel alá nem támasztott elvekhez.

3. Végül, de nem utolsósorban a monopolizáció sajátos formája, amikor a piacon kialakult árualapú pénzt monopolizálja az állam, annak érdekében, hogy

⁶⁸ Joseph Schumpeter: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Routledge, 1944.

megszüntesse azt a természetes kontrollt, amelyet a piac által kitermelt pénz, az árualapú arany- és ezüstpénz garantált a pénzmennyiség-infláció és a pénzhasználatra épülő hitelinfláció megakadályozására. Az állam számára az árupénz (arany- és ezüstalapú pénz) kiiktatásával létrejött papírpénz szinte korlátlan lehetőséget biztosít arra, hogy a pénzmennyiség növelésével, a kamatláb leszorítással⁶⁹ és a hitelezés fellendítésével elősegítse mind az állam növekedését, mind a magángazdaság növekedését. Az olcsó(bb) pénz és hitel növekedésével eltolódhat a személyes tőkeformák közötti egyensúly, hiszen a könnyen megszerezhető hitel leértékeli a kapcsolati tőke reputációs konzervatív szerepét és leértékeli a vagyoni tőkén belül a már meglévő, meghatározott termelési célokat szolgáló strukturált vagyon szerepét a szabadon felhasználható hitellel szemben. Ebben az esetben a piacon az anyagi tőkén belül jelentősen megnő a hitel aránya, ami egyben növeli az innovatív új ötletek megvalósulásának a lehetőségét és/vagy a hitelhez jutást lehetővé tevő kapcsolati tőke szerepét az egyén rendelkezésére álló fizikai tőkeállományhoz vagy a társadalmi tőkén belüli a reputációs tőkéhez képest. A hitel és a szabadon rendelkezésre álló pénz megnövekedett szerepe az, hogy könnyebbé teszi a luxusfogyasztást, a közösségtől független egyéni életstílus követését, a társadalmi szabadosságot – épp azokat a magatartásformákat, amelyeket Adam Smith, a puritán kálvinista nem szeretett és károsnak tartott a nemzetek gazdagsága szempontjából.

A társadalmi közösségek szétesése, az individualizáció, s ennek nyomán a hagyományos morál gyengülése csak egyik következménye a hitelinflációnak. A másik következménye a rendszeresen visszatérő fellendülés–válság ciklusok megszületése, melyet a fenntarthatatlan hitelinfláció vált ki.⁷⁰ Az időről időre menterendszerűen bekövetkező válságok egyszerre jelentkeznek morális válságokként és a „szabad” piac válságaiként. A morális válság a „piac” által lehetővé tett morális szabadosság ellen és a régi, „jó” erkölcsök és morál visszaállítása érdekében mozgósítja a régi morálban hívó állampolgárokat a piaci szabadság ellen. Ezzel a morális mozgalommal gyakran együttműködve az állami szereplők tipikusan arra használják fel a válságot, hogy a piac rovására növeljék az állam kontrolláló szerepét, miközben a pénzügyi rendszerben gyengítik a piac által kitermelt árualapú pénz kontrolláló szerepét, remélve, hogy a hitelinfláció újraindításával és a korábbinál nagyobb mértékben való hitelezéssel el lehet kerülni az előző (kisebb) hitelinfláció összeomlását és a gazdasági válságot.

⁶⁹ Knut Wicksell: *Value, Capital and Rent*, London, Allen and Unwin, 1893, 1954.

⁷⁰ Ludwig von Mises: *The Theory of Money and Credit*, New Heaven, Yale University Press, 1912, 1953.

A piaci válság elvezethet egy piackorlátozó, ugyanakkor morálisan konzervatív, tradicionalista közösségi modellhez, amelyet az állam támogat, vagy a piac teljes megszüntetését ígérő államhoz, amelyre mintául a marxi elveken alapuló szovjet típusú állam szocialista kísérleteinek sora szolgált.

A morálisan konzervatív, tradicionalista közösségi kontrollt visszaállítani kívánó állam lefojtja az egyéni tudás és vagyoni tőke innovációs potenciálját, s felerősíti a közösségekhez kapcsolódó kapcsolati tőke szerepét. Ennek következménye a fejlődés lelassulása lehet, a társadalom megmerevedése az egyéni innovációt kontrolláló közösségek és az állam megerősödése révén.

A szocialista kísérletek teljesen leállíthatják a piaci önmozgást, s helyébe az állami tulajdonlást és szabályozást állítják. Ebben az esetben a schumpeteri egyéni romboló-innovatív tudástőke szerepe minimális, csakúgy, mint az egyéni fizikai tőkée. Az ára e két tőkefajta csökevényes voltának a társadalom stagnálása, az alacsony fogyasztói színvonal. A kialakuló hiánygazdaságban felértékelődik a kapcsolati tőke, amely az állami és politikai bürokrácia útvesztőiben próbál kapcsolatokat kiépíteni az egyéni fogyasztás és néha a szó szoros értelmében a túlélés érdekében. Ennek következménye – mint a szocialista országok gyakorlata is mutatja – a tradicionális közösségeket felbomlasztó individualizáció és ügyeskedő amoralitás.

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány arra kereste a választ, vajon a piacgazdaság, a polgárság erkölcsöt, moralitást és közösségeket teremt-e, illetve, hogy az ügyeskedő és önérdék-érvényesítő vállalkozó szétrombolja az erkölcsöket, a moralitást és közösségeket? Ennek megválaszolására kerestünk olyan elméleti modellt, amely megmagyarázza, hogy miért termelődik folyamatosan újra a közösségek és a morális magatartás iránti elkötelezettség a piaci társadalomban, s kimutatja, hogy melyik az az intézményi rend, amelyik leghatékonyabban segíti elő, hogy a morális magatartás iránti elkötelezettség arányban legyen az egyéni vágyakkal.

A válaszadás érdekében egy, a közgazdasági irodalomban eddig jórészt feledésbe merült fogalmat, a személyes tőke fogalmát gondoltuk újra. Adam Schmitt és Carl Menger tőkefogalmára támaszkodva úgy határoztuk meg a személyes tőkét, mint három dimenzióból álló tőkét, amely a cselekvő személy rendelkezésére áll. A személyes tőke három dimenziója: 1) materiális tőke, 2) kapcsolati tőke, 3) tudástőke. A cselekvő egyének a rendelkezésükre álló, egymást kiegészítő elemekből álló, heterogén összetételű személyes tőkéjükét mozgósítják a számukra legfontosabbnak vagy legsürgősebbnek tartott igényeik kielégítésére, jövőbeni terveik megvalósítására. Ennek során az egyes tőkefajták egymással

harmóniában vagy egymással ellentétben lehetnek, helyettesíthetik vagy éppen támogathatják egymást.

Kimutattuk, hogy a három, mégis egy személyben egyesülő tőkefajta modellje azt mutatja, hogy a személyes tőke szerkezetében külön-külön mindhárom tőkefajta esetén is felfedezhetőek olyan hasznosítási módok, amelyek innovatívromboló célokat szolgálhatnak, illetve olyanok, amelyek a fennálló rendet erősítik, s ezáltal fenntartják a fennálló közösségeket és a morális rendet. Az egy személyben egyesülő három tőkefajta, a relatíve rugalmas sokszínű emberi közösségek és az általuk fenntartott morális elvek összjátéka, egymás ellen is ható erőinek játéktere biztosítja azt a dinamikus helyzetet, amely a szabad piaccgazdaság által lehetővé tett innováción keresztül az egyének gazdagodása, a munkafolyamat hatékonyságnak javítása, új termékek és szolgáltatások kitalálása révén lehetőséget ad a „nemzetek gazdagodására”. Ez azonban nem jelenti az amoralitás világát, mert az önzés rombolásának részben gátat szab az egyes tőkefajtákon belüli ellenerők közösséget és moralitást erősítő ellenhatása.

A tanulmány utolsó fejezetében arra világítottunk rá, hogy egyén és közösség dinamikáját az állami beavatkozás megzavarhatja, s lefojthatja a spontán fejlődést és a morálnak az egyéni igények szerinti átalakulását.

BIBLIOGRÁFIA

- ARROW, KENNETH J.: Methodological Individualism and Social Knowledge, in *The American Economic Review*, Vol. 84, 1994, No. 2.
- AXELROD, ROBERT: *The Evolution of Cooperation*, New York, Basic Books, 1984.
- Az Amerikai Egyesült Államok népének Függetlenségi Nyilatkozata, 1776, <http://mek.oszk.hu/02200/02256/02256.pdf>
- BACKHAUS, JÜRGEN (SZERK.): *The State as Utopia*, Erfurt, Springer, 2011.
- BECKER, GERY S.: *Human Capital: a theoretical and empirical analysis, with special reference to education*, Chicago, The University of Chicago Press, 1964.
- BOURDIEU, PIERRE: The Forms of Capital, in Richardson (szerk.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, New York, Greenwood Press, 1985.
- BÖHM-BAWERK, EUGEN: *The Positive Theory of Capital*, New York, G. E. Stechert and Co., 1888, 1930.
- ESSNER, HARTMUT: The two meanings of social capital, in Dario Castiglione – Deth, Jan W. van – Wolleb, Guglielmo (szerk.): *The Handbook of Social Capital*, Oxford, Oxford University Press, 2008, 22–49.
- FUKUYAMA, FRANCIS: *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, New York, Free Press, 1995.

- GLAESER, EDWARD: Can Businesses Do Well and Good?, in *New York Times*, 2009/1.
- GRONBACHER, GREGORY: The Need for Economic Personalism, in *Journal of Markets and Morality*, 1998. Autumn.
- HAJNAL ISTVÁN: *Az újkor története*, Budapest, Akadémiai, 1936,1988.
- HAYEK, FRIEDRICH: The Use of Knowledge in Society, in *American Economic Review*, XXXV (4), 1945, 519–530.
- HICKSON, CHARLES: Menger's Organic View of Institutions in Murphy, Robert – Prendergast, Renée (szerk.): *Contributions to the History of Economic Thought*, London, Routledge, 2000, 272–293.
- HOBBS, THOMAS: *Leviathan*, Oxford, The Clarendon Press, 1651, 1909, chapter XIII.
- HUME, DAVID: *Értekezés az emberi természetről*, Budapest, Gondolat, 1976.
- JEFFERSON, THOMAS: *Writings*, New York, The Library of America, 1984.
- KIRZNER, ISRAEL: *Essays on Capital and Interest. An Austrian Perspective*, Edward Elgar Publishing, 1996.
- KORNAI JÁNOS: *A szocialista rendszer*, Budapest, Heti Világgazdaság Kiadói Rt., 1993.
- LACHMANN, LUDWIG: *Capital and Its Structure* (Second edition, reprint), Kansas City, Universal Press Syndicate, 1956, 1978.
- LUDASSY MÁRIA – REICH ORSOLYA: *Társadalomfilozófia*. Budapest, ELTE TÁTK, 2010.
- MACHIAVELLI, NICCOLÓ: A fejedelem, in *Niccolò Machiavelli Művei*, I. kötet, Budapest, Európa, 1978.
- MADISON, JAMES: *Writings*, New York, The Library of America, 1999.
- MANDEVILLE, BERNARD: Vizsgálódások az erkölcsi erények eredetéről, in *A méhek meseje*, Budapest, Kossuth, 1714, 1996.
- MARX, KARL – ENGELS, FRIEDRICH: *A Kommunista Párt Kiáltványa*, 1848, <https://www.marxists.org/magyar/archive/marx/1848/communist-manifesto/ch01.htm#s1>
- MENGER, KARL: Introduction, in Menger, Carl: *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*, 2nd edition, Vienna, 1923.
- MENGER, CARL: *Problems of Economics and Sociology*, Urbana, University of Illinois Press, 1883, 1963.
- MENGER, CARL: *Principles of Economics*, New York, New York University Press, 1871, 1976.
- MISES, LUDWIG VON: *Human Action: A Treatise on Economics*, New Heaven, Yale University Press, 1949.
- MISES, LUDWIG VON: *The Theory of Money and Credit*, New Heaven, Yale University Press, 1912, 1953.
- NEEDHAM, JOSEPH: *Science and Civilisation in China*, vol. 7. Cambridge, Cambridge University Press, 2004.
- NYIRI KRISTÓF: *Európa szélén*, Budapest, Gondolat, 1981.
- POLANYI, KARL: *The Great Transformation: the political and economic origins of our time*, Boston, Beacon Press, 1944, 2001.
- POLÁNYI, MICHAEL: *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*, Chicago, University of Chicago Press, 1958.

- RAE, JOHN: *Life of Adam Smith*, London, Macmillan & Co, 1895.
- RAICO, RALPH: *Classical Liberalism and the Austrian School*, Alabama, Mises Institute, 2012.
- REINERT, ERIK S.: Austrian economics and 'The Other Canon', in Backhaus, Jürgen (szerk.): *Modern Applications of Austrian Thought*, London and New York, Routledge, 2005, 253–299, 275.
- ROTHBARD, MURRAY: *An Austrian Perspective on the History of Economic Thought*, Volume I. Auburn, Alabama, Ludwig van Mises Institute, 1995.
- SCHMOLLER, GUSTAV: Zur Methodologie der Staats- und Sozial- Wissenschaften, in *Schmollers Jahrbuch*, 1883, 7 (3): 240–58.
- SCHUMPETER, JOSEPH: *Capitalism, Socialism and Democracy*, London, Routledge, 1944.
- SCHUMPETER, JOSEPH: *The Theory of Economic Development*, New Brunswick, New Jersey, Transaction Publishers, 1912, 2004.
- SHERIF, MUZAFER: A vonatkoztatási csoport fogalma az emberi kapcsolatokban, in Pataki Ferenc (szerk.): *Csoportlélektan*, Budapest, Gondolat könyvkiadó, 185–199.
- SHIONOYA, YUICHI: *Economy and Morality – The Philosophy of the Welfare State*, Edward Elgar Publishing, 2005.
- SMITH, ADAM: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Chicago, University of Chicago Press, 1776, 1977.
- SMITH, ADAM: *The Theory of Moral Sentiments*, Cambridge, Cambridge University Press, 1759, 2002.
- SMITH, BARRY: Austrian Philosophy and Economics, in Grassl, Wolfgang – Smith, Barry (szerk.): *Austrian Economics and Austrian Philosophy*, London, Routledge, 1986, 245–272.
- TOCQUEVILLE, ALEXIS DE: *A demokrácia Amerikában*, Budapest, Gondolat, 1983.
- TÓTH ANDRÁS: A marxizmus tündöklése és csendes elmúlása, in *Aetheneum Konzervatív Szemle* 2016, 2:(1) 7–17.
- WICKSELL, KNUT: *Value, Capital and Rent*, London, Allen and Unwin, 1893, 1954.
- WILSON, ERIC: *The Savage Republic*, Leiden – Boston, Martinus Nijhoff Publishers, 2008.
- ZHANG, WEIYING: *The Logic of the Market*, Washington, CATO Institute, 2014.